

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Politieke cultuur en de werking van de democratie

Kooiman, J.

Citation

Kooiman, J. (1966). Politieke cultuur en de werking van de democratie. *Acta Politica*, 2: 1966/1967(2), 152-159.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450203>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450203>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

LITERATUUR

POLITIEKE CULTUUR EN DE WERKING VAN DE DEMOCRATIE

door J. Kooiman

Toekomstige geschiedschrijvers van de ontwikkelingen binnen de politieke wetenschappen zullen ongetwijfeld naar 1963 teruggrijpen als het jaar waarin de beoefenaars van het zelfstandige vak 'comparative politics' — de vergelijkende studie van politieke verschijnselen — hun eerste grote produkten op de markt hebben gebracht. Tenminste drie belangrijke boeken op dit gebied verschenen in dat jaar: *Comparative Politics, Party and Society* en *The Civic Culture*.¹ De chroniqueur zal zeker aan 'Civic Culture' een belangrijke plaats toekennen, daar zeer velen van mening zijn dat met dit boek een nieuw tijdperk in de vergelijkende studie van politieke stelsels is ingegaan. En ook wij, zelf deelnemend aan deze ontwikkeling, kunnen reeds de grote verdiensten van deze studie zien, alhoewel een oordeel over de blijvende invloed die het zal kunnen uitoefenen tot later zal moeten worden opgeschort. Mijn conclusie over deze studie luidt: we hebben hier te maken met een baanbrekend en conventioneel, een rijk en een oppervlakkig, een objectief en een prekerig, een stimulerend en een teleurstellend boek.

Enkele hoofdlijnen — Het boek heeft vijf delen: *The Theory and Method of the Study, Patterns of Political Culture, Social Relations and Political Culture, Profiles of Political Culture* en *Conclusion*. Deze vijf delen vallen in tweeën uiteen, een theoretisch begin en slot en een empirisch middengedeelte, twee delen, die — om één van Almonds eigen termen te gebruiken — helaas niet altijd even 'congruent' zijn.² Het empirische deel is een verslag van een opinie-onderzoek naar de verbanden tussen democratische politieke instellingen en politiek-culturele karakteristieken daaraan ten grondslag liggend. Het onderzoek werd gehouden in vijf landen: Mexico, Duitsland, Italië, Engeland en de V.S.

Theorie en methode — Op basis van een 'feedback' model van een politiek stelsel (input — overheid — output) worden drie soorten politieke culturen onderscheiden: 'participant', 'subject' en 'parochial'.³ Cultuur wordt gedefinieerd als een bepaalde verdeling van oriëntatie bij een bevolking ten opzichte van sociale objecten: voor politieke cultuur dus ten opzichte van politieke objecten. Deze drie soorten van politieke cultuur worden respectievelijk gekenmerkt door een vol-

¹ H. Eckstein & D. E. Apter, eds. *Comparative Politics: A Reader*, New York and London 1963;

R. R. Alford, *Party and Society: The Anglo American Democracies*, Chicago 1963; G. A. Almond & S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton, N.J., 1963.

² Hierin vertoont dit boek een opvallende gelijkens met een ander werk waaraan G. A. Almond meewerkte, nl. G. A. Almond & J. S. Coleman, eds. *The Politics of Developing Areas*, Princeton, 1960. Zie daarvoor ook *Acta Politica*, jaargang I, afl. 1/4, 1965/1966, blz. 220-226.

³ Deze drie-delige onderscheiding wordt zonder één enkele verklaring ingevoerd: noch wordt door de auteurs aangegeven welke overwegingen hen tot deze keuze hebben gebracht. Zonder veel moeite zou men dan ook — met evenveel en misschien meer recht — een vier-deling bedenken, die er als volgt zou kunnen uit-zien: aan de drie voegen we 'revolutionary' toe. Dit zou wellicht het voordeel kunnen opleveren dat het veel eenvoudiger wordt de Mexicaanse politieke cultuur te karakteriseren.

ledige, een gedeeltelijke of een grotendeels ontbrekende oriëntatie van de burgers ten opzichte van politieke objecten. Deze objecten worden verdeeld in: het politieke stelsel als geheel; rolcomplexen zoals wetgevende lichamen, uitvoerende lichamen of bureaucratieën; rolbekleders zoals vorsten, wetgevers of ambtenaren; beleidsvormen, besluiten of de uitvoering daarvan en de burger zelf als politiek handelend individu.

Ook mengvormen van deze drie politieke culturen komen voor, waarbij 'Civic Culture' wordt omschreven als 'allegiant participant', dat wil zeggen met een positieve gerichtheid ten opzichte van politieke objecten, met andere woorden die politieke cultuur welke 'congruent' is met democratische politieke instellingen.

Aan oriëntaties van de burgers worden weer drie aspecten onderscheiden, cognitieve (kennis), affectieve (gevoelens) en evaluatieve (opinions). Met behulp van deze drie soorten attitudes wordt dan 'civic culture' — als afhankelijke variabele — gemeten.

Daarbij wordt gebruik gemaakt van indices als de volgende:

cognitieve orientaties: het belang toegekend aan nationale en plaatselijke overheden; graad en aard van de manieren waarop men bij de werking van de diverse overheden betrokken is; kennis van de politieke instellingen en gebeurtenissen; mate van bereidheid tot het hebben van politieke meningen;

affectieve orientaties: gevoelens ten opzichte van het politieke systeem waarin men leeft; verwachtingen over de behandeling door overheidsorganen; gevoelens ten opzichte van verkiezingsprocedures en inhoud van het beleid;

evaluatieve orientaties: opinies en oordeel over de eigen rol als burger, zowel hoe deze behoort te zijn, als hoe hij in de praktijk verwezenlijkt kan worden.

Deze indices worden in het deel 'Patterns of Political Culture' uitvoerig uitgewerkt, zowel wat betreft verdelingen in de vijf landen als wat betreft hun samenhang in een democratisch attitude-syndroom, dat in deze landen al of niet in voldoende mate aanwezig is.

Het volgende deel wijden de schrijvers aan een behandeling van de sociale en psychologische voorwaarden waar 'civic culture' mee samenhangt. Deze woorden — als onafhankelijke variabelen — in drie groepen verdeeld: sociale relaties en bereidheid om met anderen samen te werken; patronen van deelneming aan het maatschappelijke leven en ten derde socialisatie processen, waarbij aandacht wordt besteed aan de invloed en de mogelijkheden tot verzet die men meent te hebben of gehad te hebben in het gezin (als kind), op school en op het werk.

Deel IV wordt gevormd door een partiële analyse van een aantal categorieën uit de vijf bevolkingen, met name op basis van genoten onderwijs en sexe en in zeer geringe mate op basis van inkomen en godsdienst. Tevens wordt een hoofdstuk gewijd aan een samengestelde kwalitatieve beschrijving van de politieke culturen in de vijf landen, vooral gebaseerd op een niet-representatief vervolgv-interview met 539 van de politiek meest interessante personen uit de eerste fase, ongeveer zes maanden na dien.

Deel V tenslotte bevat een bespreking van de werkelijkheidswaarde van 'civic culture' vergeleken met het eigen theoretische model en met andere theorieën en modellen van voorwaarden voor een ongestoorde en gezonde werking van democratische en politieke instellingen. Deze bespreking culmineert in een boodschap aan de elite van jonge landen met als belangrijkste conclusie dat als voornaamste kenmerken van 'civic culture' moeten worden genoemd een historisch langzame ontwikkeling en grote verdraagzaamheid ten opzichte van de meningen, overtuigingen en doeleinden van anderen. Deze twee voorwaarden zouden in deze jonge landen misschien kunnen worden gesubstitueerd door meer en beter onderwijs, gerichte politieke socialisatie en het creëren van een gemeenschappelijke politieke identiteit.

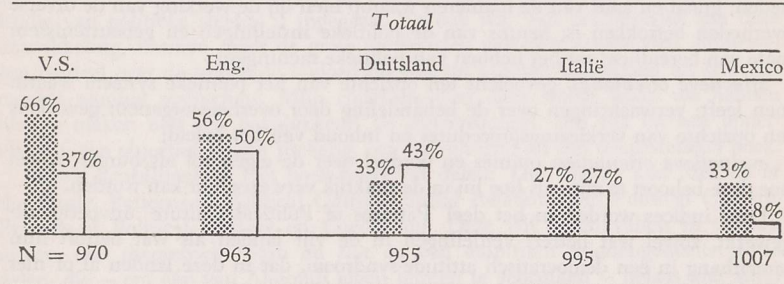
Een voorbeeld — In hoofdstuk 8 behandelen de schrijvers de mogelijkheden die

burgers zien om iets van de overheid gedaan te krijgen. Ze onderscheiden daarbij 'citizen competence' (de mogelijkheid om een onrechtvaardige wettelijke regeling te veranderen) en 'administrative competence' (de mogelijkheid tot het verkrijgen van een welwillende behandeling bij een overheidsinstantie of bij de politie), de eerste dus via politieke, de tweede via administratieve wegen. Ze vinden de volgende resultaten:⁴

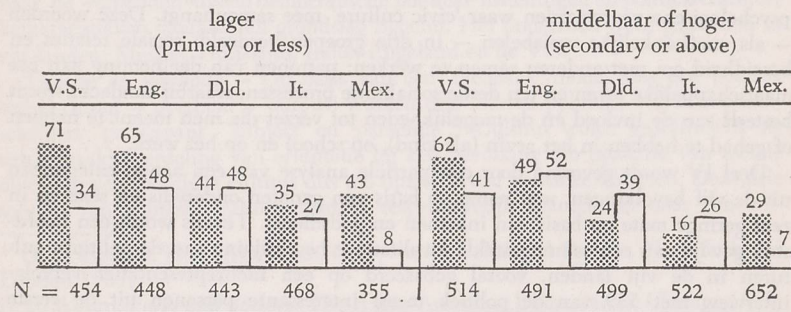
POLITIEKE CULTUUR EN DE WERKING VAN DE DEMOCRATIE
POLITIEKE COMPETENTIE EN ADMINISTRATIEVE
COMPETENTIE

 Politieke competentie
% van de burgers die de mogelijkheid zien om een onrechtvaardige wettelijke regeling veranderd te krijgen.

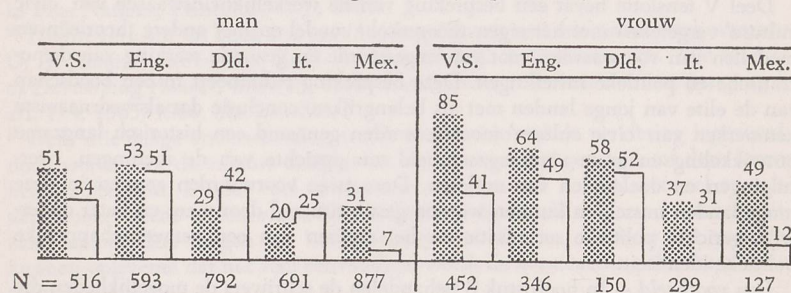
 administratieve competentie
% van de burgers die menen een verschillende behandeling bij een overheidsinstantie of bij de politie te kunnen verwachten.

Verdeeld volgens niveau van genoten onderwijs (in procenten)

Verdeeld volgens sexe (in procenten)

⁴ *Civic Culture*, blz. 219.

Wat doen de auteurs met hetgeen ze hier vinden? Allereerst beschrijven ze uitvoerig de duidelijke verschillen tussen de twee soorten competentie in de vijf landen. De Duitse steekproef als geheel geeft een beeld tegengesteld aan dat van de vier anderen. Hieruit blijkt dat Duitsland het enige van deze landen is waar de meerderheid van de bevolking van mening is meer langs administratieve dan langs politieke wegen te kunnen bereiken. Wordt er rekening gehouden met niveau van genoten onderwijs en sexe, dan komt er meer tekening in de onderlinge verschillen en blijkt bijv. dat over het algemeen vrouwen en mannen met minder schoolopleiding grotere administratieve dan politieke competentie vertonen (zie met name de Duitse gegevens). Hoe verklaren de auteurs dit zeer interessante differentiatie patroon? 'Those groups whose induction into full political participation has generally lagged — women and those with lower education — are more fully inducted into the role of competent subject than into that of competent citizen. Thus the distribution of the two types of competence probably reflects the historical process by which various groups have come to take part in politics. Within each of the five nations the subject role has been more generally assimilated than the citizen role. Citizen participation is a more selective and more slowly developing type of participation. It spreads from the more easily politicized to those more difficult to bring into political life.'⁵

Uitvoerig gaan de schrijvers na hoe dit proces van zich ontwikkelend burgerschap zich in de vijf landen heeft afgespeeld. In enkele zinnen samengevat: in Engeland (met de hoogste administratieve competentie) heeft de burger al heel lang politieke en administratieve rechten; de ontwikkeling van de eerste uit de tweede is heel geleidelijk gegaan en niet ten koste van deze laatste. In de Verenigde Staten heeft een proces van maatschappelijke rijpwording plaats gevonden (vooral wat betreft nieuwe immigratiegroepen) via de weg van het politieke bewustzijn; hiervoor vinden we b.v. aanwijzingen in de gewoonte om zeer veel ambtenaren — tot lage toe — te kiezen en in het zeer geringe vertrouwen in het ambtenarenapparaat. Ook voor Duitsland wordt een verklaring in historisch perspectief gegeven, met name dat de Duitser — vooral die uit de lagere maatschappelijke regionen — altijd gekenmerkt is geweest door een overheersende 'onderdaans'-rol. De maatschappelijke middengroepen hebben steeds invloed trachten uit te oefenen via het bestuurlijke apparaat, volgens de schrijvers samenhangend met de 'Rechtsstaat'-idee en alhoewel politieke emancipatie meer dan voorheen plaats vindt, beperkt deze zich toch in belangrijke mate tot de meer ontwikkelde groepen. Italië en Mexico worden beide door zeer lage competenties gekenmerkt, met name de administratieve competentie. Wat betreft politieke competentie geeft Mexico een rooskleuriger beeld, door de schrijvers in verband gebracht met het revolutionaire karakter van de Mexicaanse politieke cultuur. Deze competentie mag dan in Mexico grotendeels mythisch van aard zijn, hij wordt niettemin door de burgers ervaren en vormt een van de belangrijkste peilers waarop het systeem rust. Het beeld van Italië is somber en verleidt de schrijvers zelfs tot de uitspraak: 'The current political culture of Italy may be inappropriate for a healthy, functioning democracy. It is quite appropriate for a nation with Italy's political history'.⁶

Bespreking — We hebben hier te maken met een studie die een sterk pionierskarakter heeft en moet hebben.⁷ Nooit tevoren immers werd op een dergelijke

⁵ Idem, blz. 221.

⁶ Idem, blz. 228.

⁷ Vreemd moet het genoemd worden dat de eerste werkelijke pioniersstudie, die ook als zodanig was opgezet, op dit terrein, een vergelijkende studie van attitudes in zeven Westeuropese landen in 1953 door de 'Organization for Comparative Research' te Oslo uitgevoerd, door de auteurs niet wordt genoemd. Hieraan heb-

diepgaande en uitgebreide schaal de subjectieve ervaring van democratische politieke instellingen aan een feitelijk onderzoek onderworpen. En dan nog wel vergelijkbaar in vijf landen. De wijze waarop de gevonden gegevens zijn verwerkt, wekt echter voortdurend de indruk dat de schrijvers het experimentele van hun arbeid trachten te verdoezelen. Waarom dit nodig zou zijn, is mij niet geheel duidelijk. Het gevolg is dat men er steeds op verdacht moet zijn het materiaal zo te beoordelen dat hetgeen door de auteurs in vele gevallen als conclusies wordt gepresenteerd, niet veel meer *kàn* zijn dan resultaten die de aanleiding kunnen geven tot het voorzichtig poneren van vermoedens en hypothesen. De reeds gesignaleerde gespletenheid tussen empirie en theorie werkt ook niet mee tot een evenwichtige en voldoening gevende beoordeling van het geboden materiaal. Het moge zwaar klinken, doch ik meen tot de voorlopige conclusie te moeten komen, dat de rijkheid aan feitelijke gegevens, die het onderzoek biedt beter tot zijn recht zou zijn gekomen, indien de theoretische omlijsting hetzij geheel was weggelaten, hetzij een totaal andere opzet had gekregen. Ook de zwaarste kritiek, het vermoeden nl. dat de theoretische basis waarop de studie lijkt te zijn gebaseerd niet vooraf, zoals de schrijvers impliciet en vagelijk expliciet doen voorkomen, doch achteraf is opgesteld, meen ik eveneens te moeten uitspreken.

Theorie – Als uitgangspunt zou ik een vraag willen stellen, die in drie sub-vragen uiteenvalt: in hoeverre kan het door de auteurs gekozen theoretische model geschikt worden geacht om de onderhavige problematiek te structureren en door te lichten? De drie sub-vragen luiden:

(a) Is het zinvol 'cultuur' – in dit geval dus 'civic culture' – te zien als frequentieverdelingen van attitudes binnen een bevolking?

(b) Aannemende dat we daarmee 'civic culture' zinvol hebben omschreven, kunnen we dan een direkt verband leggen tussen de aanwezigheid van een dergelijke cultuur en de werking van een politiek stelsel als een democratisch politiek stelsel?

(c) Aannemende dat dit verband inderdaad bestaat kan de bestudering daarvan nieuwe perspectieven openen bij verdergaande studies van politieke instellingen?

Op de eerste vraag ben ik in eerste instantie geneigd een bevestigend antwoord te geven. Als werkdefinitie van cultuur lijkt een bestudering van frequentieverdelingen van attitudes voor de hand te liggen. De auteurs zeggen op zoek te zijn naar een definitie van cultuur, die aansluit bij de 'culture-personality' of 'psycho-cultural' benadering van politieke verschijnselen. Deze zou ook specifiek politieke oriëntaties moeten kunnen omvatten en de mogelijkheid bieden aan te sluiten bij sociologische, anthropologische en psychologische methoden en inzichten. Daarbij hebben ze met name processen als socialisatie, acculturatie etc. op het oog. Toch behoeft men m.i. geen volledig vakman op de genoemde terreinen te zijn, om te vermoeden dat de auteurs met hun definitie aan het begrip cultuur op deze manier wel een zeer beperkte inhoud geven. Dat ze echter met hun

ben o.a. meegewerkt David Katz, Herbert Hyman, H. C. J. Duyker, Stein Rokkan, E. Jacobson, S. Schachter en R. Rommetveit. Deze studie werd nooit in zijn geheel gepubliceerd, doch in verschillende artikelen zijn vooral methodologische en technische problemen ervan uitvoerig besproken. De twee voornaamste bronnen zijn:

1. Cross National Research: A case study, *Journal of Social Issues*, vol. X, no. 4, 1954, met zes artikelen;

2. Comparative Cross National Research, *International Social Science Bulletin*, vol. VII, no. 4, 1955, met drie artikelen. Het moet uitgesloten worden geacht, dat de schrijvers hier geen nota van hebben genomen en m.i. hadden ze met veel van de in deze studie opgedane ervaringen hun nut kunnen doen.

– overigens begrijpelijke – wens tot eenvoud en 'operationaliteit' theoretisch een bedenkelijke kant opgaan, kan nader worden geadstrueerd, aan de wijze waarop ze tot hun onderverdeling van oriëntaties, in de reeds genoemde drie-deling cognitief, affectief en evaluatief komen. In een voetnoot op pagina 15 refereren ze aan T. Parsons and E. S. Shils, *Toward a General Theory of Action*, die echter in de geciteerde passage een veel bredere inhoud geven aan oriëntaties. Deze auteurs maken nl. een onderscheid tussen motivational en value orientations, waarbij de eerste categorie inderdaad de genoemde drie-deling vertoont – deze duidt op 'appearances', 'wants' en 'plans', de tweede categorie echter, de value-orientation, 'refers to those aspects of the actor's orientation which commit him to the observance of certain norms, standards, criteria of selection, whenever he is in a contingent situation which allows (and requires) him to make a choice'.⁸ Deze 'value orientations' laten de schrijvers van *Civic Culture* echter geheel buiten beschouwing, waaraan de nog ietwat pikante noot kan worden toegevoegd, dat het juist *déze* oriëntaties zijn, die door Parsons en Shils in verband worden gebracht met cultuur: 'They [standards of value-orientations J. K.] are however *strategically* the most important parts of culture . . .'.⁹

Hieruit menen we te moeten concluderen dat de gebruikte definitie van cultuur als werkdefinitie aanvaardbaar, theoretisch wel zeer zwak staat. De zwakte blijft echter niet beperkt tot het definitiële. Gaan we over naar de tweede vraag, dan zullen we zien hoe de auteurs de overgang van individu naar systeem, of van micro- naar macro-variabelen moeten maken en in feite maken. Zelf zeggen ze daarvan het volgende: 'We would like to suggest that this relationship between attitudes and motivations of the discrete individuals who make up political systems and the character and performance of political systems may be discovered systematically through the concepts of political culture that we have sketched above'.¹⁰ Ze ontwikkelen dan naast de reeds genoemde definitie van cultuur twee hulpbegrippen, te weten sub-cultuur (oriëntaties bij bepaalde groepen van de bevolking) en rolcultuur (oriëntaties op bepaalde centrale punten van initiatief en besluitvorming in politieke structuren). Ze vervolgen dan met: '... we can relate political psychology to political system performance by locating attitudinal and behavioral propensities (een term die ze verder niet definiëren, J. K.) in the political structure of the system'.¹¹ Hieruit blijkt dat de auteurs zich wel bewust zijn van de noodzaak om een aantal interveniërende variabelen tussen individu en systeem te creëren, doch dat ze daarbij in dezelfde fout vervallen, welke we bij de eerste vraag hebben gesignaleerd. Als 'gelukkige' omstandigheid kan daarbij worden genoemd dat ze aan de twee potentiële schakels in het empirische deel weinig of geen aandacht meer besteden: aan sub-culturen (beperkt tot niveau van onderwijs en sexe) wordt in hoofdstuk 13 een totaal van 24 pagina's gewijd, terwijl rol-cultuur na de vermelding op de genoemde pagina van de inleiding in het boek niet meer voorkomt.

Als antwoord op de tweede vraag moeten we dus concluderen, dat alhoewel de auteurs misschien wel van goede wille zijn geweest bij het leggen van de verbanden tussen micro- en macro variabelen, zij in feite niet zijn toegekomen aan de materie van de – toch heus niet onbelangrijke – schakels tussen individuele opvattingen van burgers en de werking van politieke stelsels. Mijn kritiek richt zich niet alleen tegen het feit dat ze hier weinig of geen aandacht aan

⁸ T. Parsons & E. A. Shils, eds., *Toward a General Theory of Action*, New York, 1951. Hier werd de editie van 1962 gebruikt. Blz. 59.

⁹ Idem, blz. 59.

¹⁰ *Civic Culture*, blz. 33.

¹¹ Idem, blz. 33.

besteden, doch met name tegen de verwachtingen die worden gewekt doch niet waar gemaakt.

De derde vraag of deze studie nieuwe perspectieven heeft geopend en zinvolle vragen heeft opgeworpen, moet zeker bevestigend worden bantwoord. De studie kan in vele opzichten baanbrekend worden genoemd. Het is zeker een van de grote verdiensten van de onderzoekers, dat ze een nieuwe richting hebben aan-gegeven. Hierin is de stimulering van de Committee on Comparative Politics van de Social Science Research Council, tot voor kort onder leiding van Almond zelf, zeker te onderkennen.

Het lijkt me een nauwelijks te bewisten constatering, dat vergelijkbare inzichten over hoe bevolkingen staan ten opzichte van hun overheden op allerlei niveau's een *conditio sine qua non* is voor een beter begrip van de werking van die overheden.

Elk initiatief kan hier worden toegejuicht en de kritiek die deze bespreking bevat komt dan ook voornamelijk voort uit een zekere teleurstelling over het feit dat de schrijvers met de hun ten dienste staande middelen deze studie niet een steviger theoretische basis en een evenwichtiger aanzien hebben kunnen geven.

Methodologie — Alhoewel hierover zeer veel te zeggen zou zijn, wil ik me beperken tot een paar opmerkingen over kwesties die nogal grote vragen oproepen. In de eerste plaats de kwestie van de steekproeven. De schrijvers geven een uitvoerige beschrijving van de gevolgde procedures, doch veel met name wat betreft de vergelijkbaarheid van de samples blijft vaag. In de vijf landen werden verschillende steekproef methoden gebruikt, zowel wat betreft stratificatie-techniek, als wat betreft de steekproef-bevolking. Zelfs oppervlakkig gezien moet toch wel bezwaar worden gemaakt tegen het feit, dat in Mexico alleen steden met een hoger inwoner-aantal dan 10.000 werden uitgekozen, terwijl de samples in Engeland en Italië werden getrokken uit kiesregisters. Bezwaren als deze worden door de schrijvers wel onderkend, doch m.i. iets te gemakkelijk in een voetnoot of zijdelingse opmerking afgedaan. Ook de percentages weigeringen aan het onderzoek mee te werken roepen allerlei vragen op. St. Rokan heeft er in zijn bespreking van het boek¹² op gewezen, dat vooral wat betreft Italië de resultaten door een zeker niet ongestructureerd patroon van weigeringen met een zekere scepsis moeten worden bekeken. In het sample vinden Almond en Verba nl. respectievelijk 4.5% voor de P.C.I. en 5.5% voor de P.S.I. 13, welke partijen bij de verkiezingen van 1958 maar liefst 22.7% en 14.2% van de stemmen wisten te winnen, aldus de gegevens van Rokkan. Het is duidelijk dat een zeer groot aantal van de weigeringen bij het uiterst linkse deel van het Italiaanse kiezersvolk gevonden moeten worden. Het behoeft geen betoog dat deze bevinding een zekere scepsis ten opzichte van de interpretatie van de resultaten rechtvaardigt.

Over de indices voor de vele variabelen die worden ingevoerd wil ik kort zijn. Op bijna elk punt kan men andere vragen bedenken, die ons inziens het gemetene beter zouden kunnen benaderen. We mogen echter aannemen dat in de zeven fasen die aan de uiteindelijke vorm van de vragenlijst zijn vooraf gegaan de best bruikbare formuleringen zijn overgebleven. Blijft echter het zeer grote probleem van de vergelijkbaarheid van de politieke objecten, die natuurlijk in zeer vele gevallen een volstrekte fictie genoemd moet worden. Het getuigt zeker van enige moed bij de onderzoekers dat ze desalniettemin de eerste stappen op een weg, die zeker gegaan zal moeten worden, hebben durven zetten. De hier geconstateerde onzekerheden moeten echter wel in de beoordeling van de resul-

¹² *The American Political Science Review* 58 (3), sept. 1964: 676-79.

¹³ Deze cijfers worden in *Civic Culture* niet gegeven, doch zijn door S. Rokkan berekend uit de ponskaarten.

taten worden verdisconteerd, en naar mijn mening meer dan de schrijvers geneigd zijn te doen.

Inhoud — Het voorbeeld dat ik samenvatte is typerend voor de gehele behandeling. Met redelijk succes slagen de auteurs erin een exposé te geven van de door hen gevonden antwoorden en de samenhangen daartussen. Wisselender is echter hun succes bij de pogingen tot het geven van verklaringen. Veelvuldig vervallen de schrijvers in uitvoerige speculaties over mogelijke oorzaken — zoals b.v. in het gegeven voorbeeld. Niet zelden suggestief, doch veelal ver buiten het theoretisch kader dat ze hebben opgesteld vallend. De beste resultaten boeken ze, mijns inziens, wanneer ze aansluiting zoeken bij sociaal-psychologische processen zoals b.v. socialisatie, en met name wanneer dit geschiedt in de vorm van min of meer strakke redeneringen op grond van één of meer duidelijk gestelde hypothesen. Mede daarom lijkt me dat hoofdstuk een van de meest geslaagde van het boek. Het is zonder meer jammer, dat de auteurs — om welke reden dan ook — niet meer denkwerk hebben verricht voordat de studie zijn uiteindelijke vorm kreeg of geen grotere zelfbeheersing hebben weten op te brengen in hun presentatie.

Tenslotte nog dit: de basis hypothese van de studie luidde dat bij stabiel democratische processen of structuren een bepaalde politieke cultuur hoort, door hen 'Civic Culture' genoemd. Deze cultuur hebben de schrijvers in de Verenigde Staten en in Engeland aangetroffen en in de andere drie bestudeerde landen in mindere tot veel mindere mate. De resultaten schijnen dus de hypothese te bevestigen. Een causale relatie hebben de schrijvers niet kunnen constateren, evenmin als een noodzakelijke relatie. Daarvoor was een sample van vijf landen wel wat aan de kleine kant.

Of zouden de schrijvers soms zo door de werking van de Anglo-Amerikaanse versie van een democratisch politiek stelsel zijn bekoord dat ze op een ethnocentristische klip zijn gelopen? Hebben ze soms alleen maar gemeten wat we wel wisten — en zij toch óók mag men aannemen — dat democratie in Amerika en Engeland heel anders werkt dan in Italië, Mexico of zelfs Duitsland? Deze constatering zou ons dan een heel eind op weg helpen bij de verklaring van de vraag hoe het komt dat Italianen, Mexicanen en Duitsers zo heel anders op deze politieke vragen reageren, en niet noodzakelijkerwijs zoals Amerikaanse onderzoekers zich dat voorstellen.

'Rather than inferring the properties of democratic culture from political institutions or social conditions, we have attempted to specify its content by examining attitudes in a number of operating democratic systems . . . we have sought to determine whether and to what extent these relations actually exist in functioning democratic systems . . .' 'We hope to contribute to the development of a scientific theory of democracy.'¹⁵

Onze conclusie over deze uitspraak moet luiden: wat betreft het eerste is *Civic Culture* zeker een geslaagde pioniersarbeid. Wat betreft de hoop die de schrijvers uitspreken kan niet anders worden gezegd dan dat hun bijdrage van betrekkelijk geringe waarde moet worden geacht.

¹⁵ *Civic Culture*, blz. 12.